

A Koháry család felsőmagyarországi uradalmi építkezéseiről, különös tekintettel a hontszentantali Koháry-Coburg kastély 18. századi építéstörténetére

Kutatásom kiindulópontja Fülek volt, ugyanis először a Füleki kistérség inventarizációi kapcsán kezdtem el foglalkozni a Koháry emlékényaggal és a család építkezéseivel. Az elmúlt években, felvidéki tanulmányútjaim során nyilvánvalóvá vált számomra, hogy a Koháry főnemesi család építőtevékenysége feldolgozatlan és ismeretlen még a magyar nyelvű szakirodalom előtt is.

1. A Koháry család genealógiájának (1470–1826) rövid áttekintése

A Koháry család őseinek Koháry Györgyöt tartják a források, akiről 1470-ből van adatunk mint Mátyás király udvarnokáról („Nobilis Georgius Koháry Matthiae Corvini Regis Hungariae Aulicus”).¹ Az első családtag, akitől folytonosan le lehet vezetni a családfát Koháry Imre. Az ő fia Péter, aki Hont vármegye jegyzője volt a 16. század végén. Az utolsó adat róla: 1629-ben királyi adományt nyert Csábrág és Szitnya váraira (Hont vm.) és a hozzájuk tartozó uradalmakra. Koháry István (I.) Szécsény majd Fülek várának örökös főkapitányi tisztességét, és ami a család számára még fontosabb, Hont vármegye örökös főispáni címét is elnyerte.² Öt fiúgyermeke közül Koháry István (II.) idejében emelkedett a család grófi rangra (1685), és róla maradt fenn a legtöbb adat a családból. István gróf idejében tehát a Koháryak bekerültek a főrangú familiák körébe és a Habsburg uralkodók feltétlen bizalmának élvezői lettek. 1705-ig I. Lipót császár, majd fiai I. József és III. Károly magas katonai tisztségekkel ismerték el a Koháryak hűségét: 1711-ben I. József Koháry Istvánt Hont vármegye örökös főispáni tisztébe helyezte, a Nógrád vármegyei főispán-ságot a Koháry családban örökössé tette,³ 1712. év végén III. Károly Koháry Istvánt – a Rákóczi-féle szabadságharcban elpusztított uradalmaira tekintettel – egész évi fizetésével nyugalmazta. 1714-ben a pozsonyi országgyűlésen Pálffy Miklóst választották nádorrá, a második legmagasabb országos méltóságot, az országbírói tisztséget pedig Koháry István töltötte be élete végéig.⁴ A családfá (miután István nőtlen volt)

Farkas gróf (István öccsének) leszármazottjaival folytatódik. Koháry András a szentantali kastélyépítő szintén katonai pályán szerzett érdemeket (és emellett jelentős kiterjedésű birtokokat) elődeihez hasonlóan. András unokája, Ferenc révén a Koháry familia hercegi rangra emelkedett 1815-ben majd a család utolsó sarjaként 1826-ban bekövetkezett halálával lezárul a Koháryak nemzetségének története.

A rangemelések a Koháry-családban a következőképpen alakultak: a bárói rangot 1616. február 15-én II. Mátyás király adományozta Koháry Péternek (I.). A grófi rangemelésre 1685. július 15-én került sor, amikor I. Lipót Koháry Istvánt (II.), Koháry Farkast (I.) és Koháry Jánost (I.) egyaránt grófi ranggal jutalmazta. Az utolsó rangemelésre 1815. november 15-én került sor: Koháry Ferenc József grófot I. Ferenc király osztrák birodalmi hercegi rangra emelte.⁵

2. Egykor a Koháry család tulajdonában lévő felső-magyarországi birtokok kialakulásának történetéről átfogóan

A Habsburg párti Koháry család tagjai az uralkodók iránti hűségük jutalmaként hatalmas birtokokat kaptak. Évszázadok alatt nagykiterjedésű birtoktestekkel rendelkeztek Gömör, Hont, Nógrád és Heves vármegyék területén. E birtokok részei: Gömör vármegyében a murányi és balogvári uradalmak, Heves vármegyében a gyöngyösi uradalom, Hont vármegyében a csábrági és szitnyai uradalmak és Nógrád vármegyében a füleki, a zsélyi⁶ és a szécsényi uradalmak tartoztak hozzájuk.⁷ A család történetében a 19. század eleje tekinthető tetőpontnak, amely az 1815-ös hercegi rangra emelkedéssel teljesedett ki. Birtokaik tekintetében szintén meghatározó ez az időszak, mert az 1800-as évek elején a Koháry familia tulajdonában összesen körülbelül 250 000 katasztrális hold (150 000 hektár) terület volt. Váraik (Csábrág, Szitnya, Murány, Fülek, Drégely), kastélyaik és kúriáik (Alsószemeréd, Felsőbalog, Fülek, Hontszentantal, Jolsva, Litke, Murányalja, Pohorella) szinte az egész Felvidéken szétszórva megtalálhatók.⁸

1. táblázat: A Koháry kastélyok és kúriák kronológiai sorrendben

Település	Kastély / Kúria	Építető	Datálás	Stílus	Megjegyzés
Fülek	kúria	Koháry István (II.)	1715–1720	barokk	részben felújítva
Litke	kúria	Koháry István (II.)	1725 körül	barokk	lebontva
Alsószemeréd	kúria	Koháry András (?)	1750 körül	késő barokk	19. sz. egy szinttel bővítve
Hontszentantal	kastély	Koháry András	1744–1750	klasszicizáló késő barokk	restaurálva
Jolsva	kastély	Koháry Miklós (II.)	1796–1801	klasszicizáló késő barokk	romos
Pohorella	kastély	Koháry Ferenc	18. sz. vége 19. sz. eleje	klasszicizáló eklektikus?	erősen átalakított
Murányalja	kastély	Koháry Ferenc	1806	klasszicizáló késő barokk	felújítva
Nagybalog	kastély	Koháry Ferenc	1817	klasszicizáló késő barokk	felújítva

3. A Koháry család kuriális épületei Nógrád vármegyében

A 17. század végén, a török kiűzését követően az ország újjáépítési munkái csak nagyon lassan indultak el, a kastély- és kúriaépítéseter terén pedig látványos fellendülésről az 1711. évi szatmári béke után beszélhetünk. A nagybirtokos főúri családok közül a 17. század második felében egyedül a Zichyek, a Koháryak, a Forgáchok és a Balassák tudták megtartani birtokaikat Nógrád vármegyében, vagy kapták vissza a 18. század elején.⁹

A történelmi Nógrád vármegye területén két Koháry kúriáról kell említést tennünk. Mindkettőről elmondhatjuk, hogy téglány alaprajzúak, tömörszerű, egyszintes intézői lakóhelyek voltak, az egyik Füleken található (ma Fil'akovo, Szlovákia), a másik Litkén volt.

Füleken a 17. századi késő reneszánsz nemesi udvarház alapjain álló barokk kúria építése a 18. század első harmadára, Koháry István 1731-ben bekövetkezett halála előttre tehető. Eredeti jellegét máig megőrizte. Főhomlokzatát közepén íves timpanonnal záródó portikusz hangsúlyozza, belsőben középfolyosós elrendezést mutat, csehsüveg-boltozatos helyiségekkel, az egész kúria alatt pedig boltozott pincék találhatók.

Az 1945-ben lebontott litkei Koháry kúria építéséről, küljéről nem maradtak fenn adatok, sem képeslap vagy fotódokumentáció. Először Mocsáry Antal 1826-ban Nemes Nógrád vármegyének esmertetése című összefoglaló munkájában írt a litkei urasági épületről: „Hertzeg Koháry Ferentz ezen helységnek ura mely a' Füleki uradalmához tartozik. Vagyon itten egy tiszt' számára készitetett kő épület, egyéb gazdasághoz szükséges épületekkel. Ezen tisztzi épületnek az egyik fele a' Hertzeg számára készitetett, hogy a' midőn ezen által utazik, itten pihenő helye is lehessen.”¹⁰ A fellelt irodalmak szerint az 1711 és 1725 között Koháry István gróf által emelt egyszintes, barokk intézői kúria a ma is álló, szintén a 18. század elejéről származó késő barokk magtár közelében, délnyugatra állt.

4. A Koháry család uradalmi építkezései Gömör-Kishont vármegyében

A Gömör-Kishont vármegyében lévő Koháry uradalmak nyersanyagban és olcsó munkaerőben gazdag birtokoknak számítottak. A 18. század végén és a 19. század elején épült-átépült urasági székhelyek, birtokigazgatási központok a Koháryak gazdaságilag legstabilabb korszakához köthetők.

1. kép: Fülek (Fil'akovo), Koháry kúria, 18. század eleje.
Fotó: Arany Erzsébet

Jolsván már állt egy castellum 1455-ben a Bebek család építőtevékenysége révén, aminek a helyén Koháry Miklós (II.) megbízásából 1796 és 1801 között felépült a ma is fennálló késő barokk-klasszicista stílusú palota. Ez egy városközpontban álló, háromszintes, timpanonnal záródó, középrizalitos főhomlokzati tömbbel kiegészített, négyszögű udvart magában foglaló, négyszárnyú várkastély.

A murányaljai kastéllyal kapcsolatos legkorábbi adatot egy 1652-es Murányban keltezett urbárium fedi fel, miszerint Murányalján a templom körül már létezett egy „puszta kastélyhely” (ahogy napjainkban is fennáll ez az épületviszony). A kastély bejárati kapujának zárókövén lévő 1806-os vésett évszám (az egyetlen biztos támpont az építéstörténetre vonatkozóan) minden bizonnyal a klasszicizáló átépítések befejezésére utal.

Nagybalogon a Koháry kastély egyes források alapján a 17. század végére datálható, Rados Jenő szerint viszont 1720-ban Koháry István gróf építtette az egykori Wesselényi vár helyébe. A Koháry Ferenc herceg által megrendelt klasszicizáló stílusú átépítéseket, bővítéseket 1817-ben fejezték be. Ekkor nyerte el az épület mai formáját, a szimmetrikus kialakítású déli és északi homlokzatokat pilléres árkádokkal alátámasztott erkélyes, timpanonnal záródó középrizalitos hangsúlyozzák.

A pohorellai kastélyt a Koháry család a 18. század második felében építtette, késő barokk stílusban. Műemléki védelmet nem kapott, s mára – az igénytelen beavatkozásoknak köszönhetően – csak az épület tömbjéből sejthető, hogy egykor a királyi család tagjait is vendégül látó főúri épületről van szó.

5. A Hont vármegyei egykori Koháry birtokokról, urasági épületekről

5.1. *Alsószemeréd* – 1750 körül Koháry András építtette az alsószemerédi barokk kúriát uradalmuk egyik központjaként, amely egyben az intéző lakóhelye is volt. Kétszintes, téglalap alaprajzú, belső kialakítását tekintve háromtraktusos, középfolyosós, a földszinten csehsüveg-boltozatos helyiségekkel. A homlokzatokon körbefutó, két szintet elválasztó fűrészfogazatos övpárkány eredetileg az egyszintes barokk kúria zárópárkánya volt.

5.2. *Hontszentantali*

5.2.1. Koháry András a szentantali kastélyépítő Gróf Koháry András József (Csábrág, 1694 – Szentantali, 1757) felmenőjéhez hasonlóan katonai pályára lépett, ahol a lovasági tábornoki rangig emelkedett. 1731-ben Hont vármegyei főispánná nevezték ki, majd ezt követően kiterjedt építőtevékenységbe kezdett. 1733 és 1736 között az alsó-ausztriai ebenthali kastélyt, majd 1744-től a család hontszentantali kastélyát kezdte (át)építtetni. A szlovák kutatás az alsószemerédi, szentantali és ebenthali urasági épületek szerzőjét egy azonos bécsi építőmesterben, Johann Entzenhoffer személyében véli felfedezni.

5.2.2. Fejezetek a hontszentantali Koháry kastély építéstörténetéből: a szentantali középkori várkastély
A kastély korai építéstörténetéről pontos adataink nincsenek. Előzménynek tekinthető azonban egy 15. századi erődítmény, amit a Kazo testvérek építettek, miután 1415-ben megkapták Szentantalt.¹¹ Egyes források Szentantalon gótikus várról adnak hírt, s a barokk kastély ennek a helyére épült.¹² Annyi bizonyos, hogy állt itt egy késő reneszánsz várkastély a 16. század második felében, amely a bányavárosok biztonságát szavatolta a török hadak fenyegetéseivel szemben.¹³

2. kép: Hontszentantal (Svätý Anton), Koháry-Coburg kastély északnyugat felől. Fotó: Arany Erzsébet

5. 2. 3. A Koháry család „Sanct Anton”-ban 1622–1826 között A Koháryak közel két évszázadot felölelő birtoklástörténete 1622-vel kezdődik és 1826-ban zárul le, amikor a Koháry család férfiágon kihalt. A 17. századból a kastély állapotára nézve adatok nem ismertek. Azonban egy 1699-ben Szentantalon keltezett levél alapján következtetni lehet annak romos állapotára, ugyanis II. Koháry István gróf a kastélyt lakhatóvá tette, és felújíttatta.¹⁴ Az 1700-as évek elején a Rákóczi-féle szabadságharc idején az urasági épület jelentős károkat szenvedett, azonban 1720-ra, Koháry András házasságának idejére helyreállt a rend; Koháry András elsőszülött fia, Miklós ugyanis már a szentantali kastélyban született 1721-ben. A legkorábbi hiteles dokumentum az építési munkálatokra vonatkozólag egy 1722-ből való, Szentantalan keltezett levél Koháry András kezétől, amelyben követ rendel az építkezéshez.¹⁵

A kastély 1720-as évekbeli formájáról egy festmény alapján alkothatunk képet (3. kép). 1732-ben Koháry András lánya, Mária-Terézia halálának emlékére Carl Emrich osztrák festőtől egy barokk olajfestményt rendelt meg, amely ma is a szentantali képgyűjteményben található, a festmény címe: Koháry Mária mennybemenetele (A Halál apoteózisa). A képmező felső kétharmadát kitölti a felhőn trónoló, szétárt karú leány alakja és az öt övező angyalok kara. Jobbra lent síró asszony előkelő öltözetben (édesanya), bal kezét a Koháry család címerpajzsán pihenteti. Balra lent ruhátlan férfialak (Koháry András háborúban fiatalon elhunyt testvéreire, Györgyre és Ignácra utal). A témánk szempontjából lényeges momentum a két figura között, a háttérben lévő L-alaprajzú, kétszárnyú, kétszintes épület udvarában szökőkúttal. A mai kastély déli és keleti épületszárnyairól van szó, melyek közül a déli épületrész magában foglalta a hagymasisakkal fedett toronyos kápolnát, az udvari homlokzata pedig késő reneszánsz stílusú, földszinten pilléres-árkádokkal, felette erkéllyel tagolt.

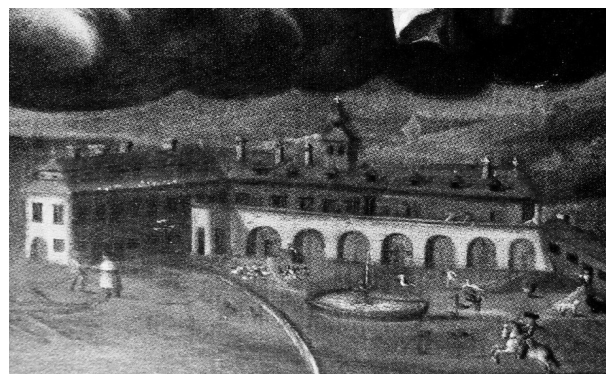
A besztercebányai levéltárban őrzött Koháry-Coburg családi levéltárban a kastély építéstörténetére vonatkozóan két igen jelentős dokumentum került elő: az egyik egy szerződés, a másik pedig tervrajzokat ábrázol. A szerződést Koháry András gróf és Johann Entzenhoffer kötötte meg 1740 és 1745 között (pontos dátum az irat hiányzó része miatt nem ismert). Ebben az okiratban említik először az épület funkcióját: a kastély nemcsak a szitnyai uradalom központjaként, hanem az északi szárny földalatti részében lévő börtönhelyiségekkel az udvari bíróság székhelyeként is szolgált.¹⁶ (Régészeti kutatásokat még nem végeztek a témát érintően.)

Entzenhoffer aláírásával két eredeti tervrajz maradt fenn. A tervezetek földszinti alaprajzot ábrázolnak az udvaron lévő szökőkúttal.¹⁷ Az északi szárny udvar felőli homlokzatának timpanonján lévő óralap és kronosztichon alapján a második barokk építési szakasz 1750-es dátummal, az óra felhelyezésével fejeződött be. A latin nyelvű felirat, II. Koháry István verse, a mulandóságra figyelmeztet: „SVNT VT ERVNT HORAE PASSV, GRESSVQVE CARENTES. VNA TAMEN VENIET QVAE TIBI DICET: ABI.”¹⁸

A fenti adatokat összefoglalva elmondhatjuk, hogy a kastély 17. századi eredetű déli és keleti szárnyait az 1720-as években átépítették, majd kiegészítették az északi és nyugati szárnyak felépítésével 1744 és 1750 között. A kápolnát érintő tervezett változtatásokat végül nem valósították meg, így a kápolna eredeti, 18. század eleji formáját mutatja. A kastély mai alakját lényegében az 1750-ben befejezett késő barokk átépítéseknek köszönheti Koháry András idejéből (4. kép).

A 18. századi irodalmi források megemlékeznek a Koháry kastélyról. 1742-ben Bél Mátyás „castellum S. Antonii”-t „castello eleganti exornatum” szavakkal illeti.¹⁹ Korabinsky Mátyás 1786-ban kiadott Lexikonjában pedig a következőket tartja fontosnak a család újabb, közel három évtizeddel korábban befejezett kastélyával (Kastell) kapcsolatban, melyet megkülönböztet a középkori vártól (Schloss): „S. Antal (...) Gehört dem Grafen Koháry, mit einem großen und schön eingerichteten Kastell, wo der Präfekt und andere Beamte wohnen. Unter andern wird hier in einem Zimmer ein Spiegel gezeiget, in welchem sich der ganze Kalvarienberg den Schemnitz präsentiert, dann Kleide lästen von Schwarzem Ebenholz mit silbernen Zierrathen eingelegt.(...) Ohnweit von hier ist das Kohárische Schloss auf einem hohen Berge.”²⁰ Az idézett szövegből kitűnik, hogy az 1780-as években, vagyis Koháry János (III.) idejében a kastélyt hivatalnokok lakták. Az említett tükrök az északi szárny Tükörtermében lévő nagy falitükrök voltak. Ugyanis a kastély helyzetéből adódóan, az északnyugatra fekvő Selmečbánya és a Kálváriahegy csak innen látható.

A domboldalban épült kastély befejezése után Hauser Ferenc selmečbányai mester tervei szerint az épület körül 5 hektár kiterjedésű franciaparkot hoztak létre, kerítéssel, kapuval, a környező magaslatokat, dombokat pedig beerdősítették, mintegy 25 hektár területet.²¹ A 19. század elején tájképi kerté alakították át és romantikus elemekkel bővítették: a kastély mögött közvetlenül kis (alsó és felső) tavakat, vízeséseket, forrásokat, fahidakat, műbarlangot és egy kerti, kőből rakott, azóta elpusztult gótizáló kápolnát létesítettek.²² Vízrendszerét tekintve a felső és az alsó tavacska össze volt kötve egymás-

3. kép: Carl Emrich: Koháry Mária mennybemenetele (részlet), Hontszentantal, Kastélymúzeum. Olaj, vászon. 1732. Fotó: Arany Erzsébet

4. kép: Hontszentantali kastély (Svätý Anton), belső udvar, kronosztichon és óralap az északi timpanonban, 1750. Fotó: Arany Erzsébet

sal, illetve mindkettő kapcsolatban volt a kastély belső udvarán lévő szökőkúttal. Irodalmi források alapján tudjuk, hogy a víznyomás olyan erős volt, hogy a szökőkút vize az első emelet magasságáig fellövellt.

Az utódoknak többnyire a belső kialakításban, enteriőrképésben volt jelentős szerepe. 1750 és 1826 között Koháry Ignác, majd fia, az utolsó leszármazott, Ferenc képző- és iparművészeti tárgyakkal gazdagította a családi gyűjteményt valamint a kastély belső díszítését. Említésre méltó egy 1779-ben készült, kézzel festett 1:700 méretarányú térkép, amely a szitnyai uradalmat a kastéllyal együtt ábrázolja (a mai térképekhez viszo-

nyítva meglepő pontossággal). A kastély északi szárnyrészében található reprezentatív termek közül némelyik még ma is őrzi a Koháryak idejéből való kialakítást. Az első emeleti helyiségekhez kétkarú, ballusztrádos lépcső vezet fel. A lépcsőház szobrászati díszei, a kőkorláton fekvő, könyöktámaszban lévő, lámpatesteket tartó Nappal és Éjszaka allegorikus alakjai valamint a négy alapelemet, Tűz, Víz, Föld, Levegő megszemélyesítéseit ábrázoló mennyezeti freskók (Anton Schmidt műveinek) stukkókeretelése, feltehetően Dionysius Stanetti sziléziai származású szobrász alkotásai.²³ Koháry András a kastély festészeti programjának kivitelezésével bécsi tanultságú festőt, Anton Schmidet bízta meg.²⁴ Említésreméltó még a Koháryak arcképcsarnokát őrző terem, valamint az a szoba, amelyben Mária Teréziának volt egykor szállása. Utóbbi helyiségben a korabeli berendezések is megmaradtak, köztük a császárnő mennyezetes ágya.²⁵

5.2.4. Johann Entzenhoffer (1687? – Bécs, 1753) bécsi építőmester a Koháryak szolgálatában

Feltételezések szerint 1687-ben született, születési helye ismeretlen. Inaséveit nem Bécsben töltötte. Entzenhoffer első bécsi megjelenése 1720 körüli évekre tehető. 1721-es házasságlevelében kőműves pallérként szerepel.²⁶ Első ismert és hiteles alkotását, a jeutendorfi szervita templom és kolostor építését 1717–1718 között kezdte el Ausztriában. Pár év múlva, 1720-ban felvételét kérte a bécsi kőműves és kőfaragó mesterek céhébe.²⁷

1733–36 között Entzenhoffer gróf Koháry András (első, ismert) megrendelését teljesítette: az ebenthali kastély késő barokk stílusú átalakítását irányította. 1737-ig az írott források „Mauermeister”-ként és „Baumeister”-ként egyaránt em-

2. táblázat – Átfogó táblázat Johann Entzenhoffer működéséről

Johann Entzenhoffer (1687? – Bécs, 1753) építőtevékenysége

datálás	település	hol?	megbízó	az épület típusa	szerezősége kérdéses?	megjegyzés	
1717/ 1718	Jeutendorf	Ausztria		szerv. kolostor, templom	nem		
1733	1736	Ebenthal	Ausztria	Koháry András	kastély	nem	
1739	1745	Bécs, 23. kerület	Ausztria	Eleonore von Sauberskirchen	templom	nem	Keresztelő Szt. János Hegytemplom
1744	1749	Wolfpassing	Ausztria		pléb. templom	nem	
1745	1748	Korneuburg	Ausztria		templom	nem	Augustinerkirche
1744	1750	Hontszentantál	Hont vm.	Koháry András	kastély	nem	
1744	1747	Óbuda	Budapest	Zichy Péterné	trin. kolostor	nem	
1747	1760				trin. templom		
1748		Bécs, 1. kerület	Ausztria		tervek: Johanneshof, Pilgramhaus, Fakisches Haus St. Annánál	nem	
1750 körül	Alsószemeréd	Hont vm.	Koháry András	kúria	igen	szlovák tanulmány alapján	
1751	Kemence	Hont vm.	Koháry András (Esterházy Imre)	kastély	igen		
1753	Bécs	Ausztria		Régi Egyetem aulája	Jean Nicolas Jadot tervei sz.	Itt csak kivitelező E.	

Megjegyzés: dőlt betűkkel a témához szorosan nem kapcsolódó, szakrális épületek; kövér betűkkel Koháry András megbízásai (a feltételes épületek is) Forrás: KUČTOVÁ, 2000. 16.o, SAUR, 2002. (Bd. 34.) 182.o.

lítik.²⁸ 1742. szeptember 23-án a bécsi kőműves és kőfaragó céh tagjai „Obervorsteher”-ré választották.²⁹ 1744-ben, szakmai tekintélyének teljében Koháry András hontszentantali kastélyának átépítésére ismét Entzenhoffert bízta meg. Valószínűleg a gróf elégedett volt az építőmester tevékenységével Ebenthalon, hiszen másodszor is őt kérte fel már meglévő, felújításra váró rezidenciájának átalakításához. 1744-ben Óbudán is járt Entzenhoffer. Mivel a 18. század első felében, a török uralom utáni újjáépülő-újjáéledő Budán mesterhiány volt, a Zichy család bécsi kapcsolatai révén bécsi építőmestert hívott Óbudára a trinitárius kolostor és templom terveinek elkészítéséhez. A hontszentantali tervek 1743 végén–1744 elején kerültek felülvizsgálásra, de a munkákat csak 1744. november 23-án kezdték meg az udvar közepére kerülő kút helyének kijelölésével.³⁰ Feltételezhető, hogy Entzenhoffer 1744 eleje és novembere között Hontszentantalon, Koháry András szolgálatában tevékenykedett. Írásos források is alátámasztják, hogy az építés 1744. november és 1745. február között Óbudán tartózkodott, az alapkövetélnél, 1745. januárban ő is jelen volt.³¹

Kelet-Ausztriában és Magyarországon Entzenhoffer az 1740-es években elsősorban szakrális építőmesternek („Sakralbaumeister”) számított.³² Őuvre-jének jelentős részét a templomok mellett, amelyek tipológiában és térfelfogásban Matthias Gerl művészetéhez állnak közel, számos kolostor-épület teszi ki.³³

Érdemes megfigyelni a 2. táblázatban, hogy Entzenhoffer Koháry András megbízásain kívül nem tervezett másnak urasági épületet, vagyis életművében Hontszentantali kastélya – a királyi Magyarország területén belül – egyedülálló alkotás. Társtalanságát indokolja továbbá az is, hogy Ebenthal Alsó-Ausztriában található valamint Entzenhoffer szerzősége az alsószemerédi és kemencei nemesi udvarházak esetében egyelőre csak feltételezés.

6. A hontszentantali Koháry-Coburg kastély helye a hazai és a határon túli építészettörténetben

Az 1740-es évektől intenzív építőtevékenység figyelhető meg a királyi Magyarország egész területén a magyar nemesek körében. A hontszentantali kastély 1744 és 1750 közé tehető, második barokk építési periódusa egybeesik a hazai barokk építészeti típuseremő kastélyának, a gödöllői Grassalkovich kastély első barokk építési szakaszával. A két főúri lakóépület egymás ellenpólusának tekinthető. A gödöllői U alaprajzú, francia barokk előképeket követő kastéllyal szemben Szentantali négyszögletű belső udvaros, négyszárnyú kastélya a négysarokbástyás, zárt belső udvaros, késő reneszánsz várkastélyok építészeti hagyományait őrzi. A Koháry kastély alaprajzi elrendezésének forrása azonban nemcsak a felvidéki négyszög alaprajzú, négyszárnyú kastélyok közt keresendő (úgy mint a szomszédos Bars vármegyében Kistapolcsány várkastélya, amely rövid ideig a Koháryak tulajdona is volt), hanem a kolostor-építészeti is forrás. Johann Entzenhoffer az 1700-as évek közepén elsősorban egyházi megrendeléseket vállalt el az egyedül Koháry András gróf megbízásából készített terveket kastély-átalakításra. A Zichy család számára készített óbudai trinitárius kolostor terveit (négyszárnyú épület, négyszögletes belső udvarral) szoros párhuzamban állnak a szentantali kastély alaprajzi adottságaival. (A Koháry és a Zichy család nem véletlen alkalmazta a bécsi építészeti egyazon évben, 1744-ben. Magyarazatul szolgálhatnak a két főnemesi família közt fennálló rokoni viszonyok.)

Összegezve megállapítható, hogy az egykori Hont vármegye legnagyobb kiterjedésű urasági lakóépülete, a Koháry kastély elsősorban a szitnyai uradalom gazdasági központjának számított, a kutatás során azonban fény derült arra is, hogy az itt foglalkoztatott bécsi mesterek, művészek kisebb művészeti központot hoztak létre. A kastélytervező Johann Entzenhoffer mellett Dionysius Stanetti szobrász és Anton Schmidt festő dolgozott a szentantali kastély belső díszítésének kialakításában. A kastély Koháry ősgalériájának gyűjteményét portréfestők művei gazdagítják: a 18. század első feléből Carl Emrich, a század végéről pedig Ignaz Unterberger bécsi festőket ismerjük név szerint.

A bemutatott felső-magyarországi kastélyok és kúriák történetével, illetve a família építőtevékenységével eddig senki sem foglalkozott, ezért kutatásomnak hiánypótló szerepe van a hazai építészeti- és művészettörténetben. Rávilágítottam egy elfelejtett, katonai és hivatali szerepvállalásban az Esterházy, a Zichy és a Batthyány családok tagjaival azonos szinten álló, 1826-ban kihalt hercegi család, a Koháryak gazdag építő- és műpártolási tevékenységére.

Jegyzetek

- 1 ILLÉSY János: *Gróf Koháry István élete és munkái*. Karcag, 1885. 3.
- 2 Ettől kezdve ez a tiszttség végig öröklődik a családban.
- 3 ILLÉSY 1885. 43.
- 4 KOMÁRIK István: *Gróf Koháry István élete*. Kálcsa, 1891. 15.
- 5 RÉVAI Nagy Lexikona (I–XXI.). Szekszárd, Babits Kiadó, XI. 782.
- 6 A zselői uradalom zálogként került a Koháryak birtokába, ami Koháry István (II.) országbíró 1731-ben bekövetkezett halála után visszakerült a Zichy családhoz. SZIRÁCSIK Éva: *A Koháry család Nógrád és Heves vármegyei birtokainak urbáriumai (1716, 1718)*. Salgótarján, 2007. 9.
- 7 1647-ben Forgách Ádám zálogosította el a szécsényi és gyöngyösi uradalom nagy részét, melyek királyi rendelet értelmében Koháry István (I.) zálogbirtokos tulajdonát képezték, majd 1724-ben ezen zálogbirtokok visszakerültek a Forgách családhoz. SZIRÁCSIK 2007. 7.
- 8 A címben megjelölt földrajzi határokon ugyan kívül esik, de említésre méltó, hogy a Koháryak palotákkal is rendelkeztek Pozsonyban, Bécsben, Pesten (Pesten kettő is volt: az egyik az Andrássy út 96. szám alatt még ma is áll, a másik palotát, amely egykor a Ferenc József (ma Roosewelt) téren állt 1906-ban lebontották). RÉVAI XI. 783.
- 9 Magyarország vármegyéi és városai. (Magyarország monográfiája) Nógrád vármegye. Szerk. BOROVSKY Samu. Budapest, Országos Monografia Társaság, é.n. (1911) 580.
- 10 MOCSÁRY Antal: *Nemes Nógrád Vármegyének Historiái, Geographiai és Statistikai Esmertetése*. Pest, 1826 (I–IV.) III. 10.
- 11 KUČTOVÁ, Oľga: *Kaštieľ vo Svätom Antone 250-ročný?* In: *Pamiatky a Múzeá*. Bratislava 2/2000. 18.
- 12 CSÁKY Károly: *Honti barangolások*. Bratislava, Madách Könyvkiadó, 1985. 15.
- 13 Giulio Ferrari itáliai származású, bányavidéki főépítőmester, Ottavio Baldigara kortársa és munkatársa. Az építőmester a források szerint 1583-ban Bakabányán templom építését, 1585-ben pedig Szentantalon az erődítések kivitelezését irányította. DOMOKOS György: *Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon a XVI. század második*

- felében. (Ottavio Baldigara élete és tevékenysége) In: *Had-történeti Közlemények* 1998. 10.
- 14 ŠOBA Štátný Oblastný Banská Bystrica Arhív (Állami Területi Levéltár, Besztercebánya) KC III. / 6498.
- 15 KUČTOVÁ 2000. 15.
- 16 KUČTOVÁ 2000. 16.
- 17 Az eredeti szárnyakat szürke színnel jelölte az építész, az új részeket, átépítéseket pedig rózsaszínnel. Érdekessége a két rajznak az, hogy az egyikben a kápolna körvonala szürke, a másikon rózsaszín, vagyis az utóbbi esetben átépítést terveztek a kápolna épületében is. KUČTOVÁ 2000. 16.
- 18 Az órák lábak nélkül is jönnek-mennek, de eljön majd a végső, ami azt mondja neked, hogy el kell menned! (a szerző)
- 19 BÉL Mátyás: *Notitiae Hungariae Novae...* (I–IV.) Posonii et Cassoviae, 1742. IV. 99.
- 20 KORABINSKY, Johann Mathias: *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn, in welchem die vorzüglichsten Oerter des Landes in alphabetischer Ordnung angegeben, ihre Lage bestimmt, und mit kurzen Nachrichten, die im gesellschaftlichen Umgange angenehm und nützlich sind, vorgestellt werden.* Preßburg, Weber und Korabinsky 1786. 615. (Szitnya hegyén lévő várról van szó – a szerző)
- 21 Valószínűsíthető, hogy a park virágkora a kastély befejezéséhez köthető, 1750 körülre. Ekkori kialakítására vonatkozóan nincsenek információink. (a szerző) ZMSA -. Zborník Múzea vo Svätom Antone (Szentantali Múzeum Évkönyve) 2004. 90.
- 22 A kert teraszain még fellelhetők a franciapark maradványai: geometrikus felosztású mezők sétautakkal szegélyezve valamint az allé (újraterített fasorral)- (a szerző). A kápolnáról tervek, rajzok nem maradtak fenn. KUČTOVÁ 2000. 18.
- 23 Stanetti, Dionysius Ignatius (Beneschau, 1710. július 2. – Körmöcbánya, 1767). Szobrász-dinasztia tagja volt. 1745-ben Körmöcbányán házasodott meg majd haláláig e város polgára volt. Monumentális szobraiban az 1700 körüli bécsi érett barokk szobrászat hagyományait elevenítette fel. AGGHÁZY Mária: *A barokk szobrászat Magyarországon.* I–II.kötet Budapest, 1959. I. 67. – (Írott források nem számolnak be arról, hogy a kastély szobrászati díszítése egyértelműen Dionysius műve, de az életrajzi adatok megalapozzák feltevésünket.- szerző)
- 24 Anton Schmidt 18. századi festő Körmöcbányán, Johann Ludwig Kracker bécsi származású mester tanítványa. *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler.* Szerk. THIEME, U.–BECKER, F. Leipzig, Verlag von E. A. Seemann, (Band 30) 1936. 134–135. (Johann Entzenhofferre vonatkozó részek)
- 25 HORVÁTH 1998. 80.
- 26 BERTALAN Vilmos: *Az óbudai-kiscelli trinitárius kolostor és templom.* Budapest, 1942. 31.
- 27 BERTALAN 1942. 21.
- 28 BERTALAN 1942. 34.
- 29 BERTALAN 1942. 34.
- 30 BERTALAN 1942. 12.
- 31 BERTALAN 1942. 12..
- 32 *Allgemeines Künstlerlexikon.* München–Leipzig, SAUR Verlag, 2002. 34/182.
- 33 SAUR 2002. 34/182.

Contributions to the manorial constructions of the Koháry family in Upper Hungary with special regard to the history of the architecture of the Koháry-Coburg manor-house from Hontszentantal (Svätý Anton/Antol, Slovakia) in the 18th century

The Koháry family, which gave Hungary a number of outstanding military man, statesman and County Lieutenants, traces its roots back to the 15th century. Their political stance through the centuries can be characterised as being loyal to the Austrian dynasty and state. Due to the vast lands in the former Hont, Nógrád and Gömör-Kishont counties and their high-ranking military and official positions, the princely family, when in 1826 the male line died out, was by all means as highly regarded as the Esterházy, Zichy and Batthyány families.

Their castles (Csábrág/Čabrad, Szitnya/Sitno, Murány/Muraň, Fülek/Filakovo, Drégely), manor-houses and mansions (Alsószemeréd /Dolne Semerovce, Felsőbalog /Veľky Blh, Fülek /Fil'akovo, Hontszentantal /Svätý Anton, Jolsva / Jelšava, Litke, Murányalja /Muraň, Pohorella /Pohorelá) can be found scattered throughout the whole of Upper Hungary.

The Koháry manor-house from Hontszentantal (Svätý Anton, Slovakia) is the largest manorial residential building from the former Hont County. In the Archive of the Koháry-Coburg-family, kept in the Archives of Besztercebánya (Státny Oblastny Archiv v Banskej Bystrice), important documents (e.g. a contract and original plans from the 18th century) have been found related to the history of the architecture of the mansion-house. According to the contract from around 1740-1745 between count András Koháry and the Viennese architect Johann Entzenhoffer, the *castellum S. Antonii* was used not only as the centre of the Szitnyai (Sitno) Estate, but along with its prison rooms served as the seat of the Court of Justice. Furthermore, the Viennese master craftsmen created a kind of art centre (note the activity of Dionysius Stanetti sculptor, Anton Schmidt, Carl Emrich and Ignaz Unterberger painters). The construction of the neoclassic-late baroque manor-house in Hontszentantal – with its particular elaboration influenced by the renaissance traditions manifesting in its four wings designed to enclose the inner court – was completed in 1750.